

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Michal Škvára

Bakalářská práce

Arnold J. Toynbee jako filosof dějin a diagnostik doby

vedoucí práce: prof. Dr. phil. Johann Pall Arnason

Praha 2015

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury.
Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 26. 6. 2015

.....
podpis

Poděkování:

Chtěl bych poděkovat panu prof. Dr. phil. Johann Pall Arnasonovi za odborné vedení, ochotu a především za trpělivost, kterou mi v průběhu psaní bakalářské práce věnoval.

Obsah:

Úvod.....	1
Biografie Arnolda J. Toynbee.....	2
I. Toynbee a základní pojmy.....	3
1) Civilizace jako uchopitelný dějinný celek.....	3
2) Challenge and Response.....	8
3) Rozšíření uchopitelného dějinného celku neboli střety civilizací.....	11
II. Západ.....	16
1) Kontakty Západu během středověku.....	17
2) Rusko a Západ.....	19
3) Islám a Západ.....	21
4) Indie a Západ.....	24
5) Dálný východ a Západ.....	26
III. Revize civilizací z pohledu XII. svazku.....	28
Závěr.....	32

Úvod

V předkládané práci se chci zaměřit na historii očima filosofa a historika Arnolda Toynbee, který napsal obsáhlou studii, o svém vnímání dějin. Jako jeden z mála historiků vůbec se snažil vytvořit dílo obsahující dějiny celého lidstva. Na základě analýzy a nespočetných případů srovnávání se pokouší o vytvoření celistvého obrazu dějin, toto úsilí vytvořilo jeho monumentální dvanácti svazkovou studii známou jako „Study of History“, toto veledílo je po právu považováno za nejobsáhlejší historickou práci 20. století a i jeho nejprísnejší kritici oceňují jeho objemné množství příkladů a všeobecnou znalost humanitních disciplín s kterými pracuje. Často bývá zdůrazňována jeho stylizace plná mytologických a poetických připodobnění, a přímých citací klasických literárních děl, nechvalně pak bývá kritizován za vnímání Bible jako zdroje historických pravd.¹ Cílem není vysvětlení všech myšlenek, které jsou uvedeny v jeho monumentální dvanácti svazkové studii, ale přiblížení některých jeho pojmů a zaměření se na funkci a místo naší Západní civilizace ve světě. Základním zdrojem této práce je zkrácená verze veledíla, sepsaná D.C Somervellem² do dvou svazků. Sám Toynbee v úvodu ke svazkům vyjadřuje vděk svému příteli, a podotýká, že ani on sám v by nebyl schopen své myšlenky takto utřídit, nemalá část je složena z originálního textu, dovoluji si tedy považovat Somervellovo zkrácení za primární pramen. K dalšímu přehodnocení pak poslouží převážně XII. svazek, s vystihujícím názvem *Reconsiderations*³, v němž se autor po letech vyjadřuje ke kritice svého díla a přehodnocuje některá svá stanoviska. Druhá polovina práce pak převážně těží z knihy *World and the West*, která byla vydána v roce 1953, tudíž před napsáním posledního svazku. Je složena z přednášek, které profesor Toynbee přednášel v roce 1952 na stanici B.B.C. v rámci „Reith Lectures“⁴. Povaha této knihy se tedy značně liší, jejím smyslem je z velké části komentovat tehdejší dění, převážně pak poučit diváky o situaci se Sovětským svazem. Pokusím se tedy tento text určený spíše pro širší publikum interpretovat prostřednictvím teorie z VII. a IX. svazku.

Hlavním smyslem práce je tedy alespoň trošku obnovit zájem o dnes nepříliš čteného autora, částečně zrekonstruovat jeho hlavní koncept civilizace a podívat se zdali jeho srovnávací studie ohledně západního světa má stále co nabídnout. Domnívám se totiž, že autorova koncepce dějin může přispět k pokoře, na kterou má dnešní společnost tendence zapomínat.

¹ Geyl, P., *Debates with historians*, New York 1958, Meridian Books, Inc., str.115

² D.C Somervell, *A study of History by Arnold J. Toynbee, Abridgment of volumes I-IV&VII-X*, New York 1946 & 1957, Oxford University Press, inc.

³ Arnold J. Toynbee, *Study of History XII. Reconsiderations*, Oxford University Press 1961

⁴ Reith lectures je tradiční program vysílání B.B.C a stále běží. Byl založen roku 1948 na památku Sira Johna Reith., Cílem tohoto pořadu je obohacovat kulturní a akademický přehled Britského národa. Zdroj (<http://www.bbc.co.uk/programmes/articles/4ZTNLKgrG2mSzfGC1ZYINmV/about-the-reith-lectures>)

Biografie Arnolda J. Toynbee

Arnold Joseph Toynbee se narodil 14. dubna roku 1889 v domě svého prastrýce v Londýně. Obě jména měla připomínat jeho slavné předky, strýce Josepha, který léčil samotnou královnu Viktorii a strýce Arnolda, jenž přednášel na Balliol College a přes svou předčasnou smrt zanechal ve svém okolí otisk v poli ekonomických a sociálních záležitostí. S rodinnou historií prominentních intelektuálů se vydal na dlouhou a úspěšnou kariéru.

Vzdělání získal na Winchester College a Balliol College v Oxfordu, kde začal i svou učitelskou kariéru. Poté působil v několika akademických institucích; King's College London, London School of Economics a Royal Institute of International Affairs. Kromě akademické sféry pracoval během světových válek pro úřady britské zahraniční politiky a účastnil se jako delegát Pařížské konference roku 1919. Po zbytek života se vyjadřoval ke světovému dění a jeden z jeho článků ho dovedl v roce 1936 na audienci k Adolfu Hitlerovi⁵. Důležitým zlomem v jeho kariéře byla cesta v roce 1922 do Turecka a Řecka, která byla zakončena sepsáním, *The Western Question in Greece and Turkey: A Study in the Contact of Civilizations* (Constable 1922). Tato práce pravděpodobně podnítila autora k hlubšímu průzkumu dějin a můžeme v ní nalézt první náznaky pozdějších témat. Pozdější cesta před napsáním XII. svazku po světě, mu též byla velkou inspirací a vhledem do kultur, které znal do té doby pouze z literatury.

Vrcholu své popularity dosáhl v 50. a 60. letech, během nichž přednášel po celém světě a dostávalo se mu uznání od kolegů i státníků. Situace se postupně měnila a nacházeli se tací, co zpochybňovali Toynbeeho práci a jeho reputace upadala, přesto se ještě v roce jeho smrti, 1975, nacházelo několik oblastí, kde byl stále velmi populární.⁶

⁵ Arnold J. Toynbee, *Acquaintances*, London 1967, Oxford University Press

⁶ Krishan Kumar, *The Return of Civilization - and of Arnold Toynbee?*, University of Virginia

I. Toynbee a základní pojmy

Jak již bylo řečeno Arnold J. Toynbee se vydal na nebezpečnou cestu, prozkoumat dějiny jako celek. Může se tak řadit mezi odvážlivce jako byl Sv. Augustin, Hegel, nebo jeho „současník“ Oswald Spengler (1880-1936), právě s posledně jmenovaným bývá často konfrontován a srovnáván a Toynbee se k němu vztahoval jako ke svému předchůdci. Přestože oba vytvořili díla zabývající se srovnávací studií civilizací, došli k dosti rozdílným závěrům. Oba nacházejí zákony doprovázející průběh dějin, ale značně se rozcházejí v jejich chápání a funkci. Spengler je přesvědčen, že civilizace procházejí životem podobně jako žijící organismy, věří, že se rodí, rostou a poté zaniknou. Naproti tomu Toynbee odmítá deterministické pojetí dějin. Během svých komparativních studií nachází zákony a schémata, které se opakují, ale odmítá jejich historickou danost pro nadcházející události. Nedovoluje si více než odhady nadcházejících událostí. K bližšímu pochopení těchto opakujících se schémat musíme pochopit jak Toynbee chápal některé základní pojmy.

1) Civilizace jako „uchopitelný dějinný celek“⁷

Na začátku svého díla se autor musí vyrovnat s tím, jakou základní jednotku používat pro studium dějin. Pro soudobé historiky bylo běžné zkoumat historii z perspektiv národních států, vzhledem k odvrácení od této skutečnosti, Toynbee svou prací zprvu velmi pobuřoval. Pro mnohé nebylo jednoduché vymanit se ze zaběhlých nacionálních schémat. Avšak hned na začátku práce a příkladu anglické historie se dokazuje, že není možné posuzovat její dějiny bez přiznání mimostátních vlivů. Čím více zacházíme do minulosti, tím méně objevujeme důkazů o soběstačnosti nebo izolovanosti⁸. Při představě vlivu renesance či reformace se dá jednoduše demonstrovat, že Anglie sama o sobě by se vyvíjela jinak. Hledáme tedy větší „uchopitelný dějinný celek“, než je stát.

Státy vnímá jako části větší společnosti, které podléhají společným problémům. Každý člen pak hledá svojí cestu k řešení výzev a jejich reakce se široce liší. Některé státy se mohou posílit, zastavit se ve vývoji nebo úplně zaniknout. Ty nejtvořivější se po překonání výzev stanou silnějšími a nastaví obecný směr pokroku pro celou společnost. Je nemožné pochopit konání jednotlivého člena společnosti bez zohlednění chování ostatních a vnímání problémů jako sledu událostí, týkajících se celé společnosti. Tak se Anglie nestane uchopitelnou do té doby, než ji budeme vnímat

⁷ pozn. překladu „intelligible field of study“

⁸ D.C Somervell, *A study of History by Arnold J. Toynbee, Abridgment of volumes I-IV*, New York 1946, Oxford University Press, inc. str. 2

jako člena širší společnosti s ostatními národními státy.⁹ Stejně jako Athénské dějiny nepochopíme bez kontextu obecných dějin řeckých městských států.

Na jejich příkladu Toynbee dokresluje výše popsanou představu. V době mezi 8. a 4. stoletím př.n.l. se Řecko vyrovnávalo s přelidněním. Problém, který byl pro všechny společný, řešily některé státy různými způsoby. Korint a Chalkis kolonizovali nová zemědělská území, Sparta prováděla útoky na své sousedy a Athény přizpůsobily svou produkci exportu a provedly několik ekonomických a společenských reforem. Tyto reformy se postupně rozšířily do ostatních měst helénské společnosti, a řešily tak obecné společné problémy.

Vraťme se k Anglii a vymezení její společnosti. K zjištění geografického rozsahu se musíme vrátit do doby jejího připojení k západnímu křesťanství, čímž si zavřela dveře k ostatním společnostem a nastavila ostrou hranici mezi sebou a stoupenci ostatních náboženských komunit.¹⁰ Konkrétně se jednalo „vzdálené západní křesťanstvo“ z Irska, s kterým mohli vytvořit křesťanskou církev nezávislou na Římu.¹¹ Společné definující rysy pro společnost nenacházíme na poli ekonomickém ani politickém, ale kulturním, které je o poznání prostorově menší. Západní křesťanství se po desintegraci západní Římské říše v průběhu staletí rozrůstalo po západní Evropě, zprvu převážně díky pozůstatkům městské infrastruktury, později díky Franckému přijetí křesťanství a v neposlední řadě druhé fázi christianizace misijní činností. Tak se západní křesťanství rozšířilo i do střední Evropy včetně našich zemí a stavělo tak základy „našemu uchopitelnému dějinnému celku“, který se v době zámořských objevů rozrostl na americký kontinent.

Jak této společnosti říkat? V dnešní době pro naši společnost vlastní název nemáme, což je podle autora velice významné - přestáváme vnímat ostatní kultury jako nám rovné a povyšujeme se na úroveň „civilizovaného“ vyššího lidstva. Do této pozice jsme se vsadili v době modernizace, během níž se evropský vliv rozrostl po celé planetě a začal zásadně ovlivňovat ostatní kultury, v nemalé míře díky technologické převaze. Pro pojmenování naší společnosti se musíme ohlédnout do minulosti k již zmíněnému „Západnímu křesťanství“, ale vzhledem k dopadu reformace, po níž křesťanství přestalo být společným prvkem, nýbrž spíše naopak státy rozdělovalo, musíme slovo „křesťanství“ vyjmout. Tím nám zůstává pouze slovo západ, ke kterému můžeme přidat slova společnost nebo svět, čili „Západní Společnost“ a Západní Svět“. Já se pro zbytek práce spokojím se slovem „Západ“.

⁹ Arnold J. Toynbee, *A study of History I The geneses of civilizations, Part One*, New York 1962, Oxford University Press, str. 23

¹⁰ tamtéž str. 29

¹¹ Toynbee dokonce polemizuje s fantaskní představou o pozdější konverzi k islámu.

Zatím jsme tedy náš celek pojmenovali, zjistili jsme, že v průběhu století rozšiřoval svůj vliv a geografické rozpětí, ale rozhodně neobsáhl celý svět na všech polích společenského života. Jeho „současníky“ a sousedy se prozatím zabývat nebudu, ale pokusím se o jeho vymezení v čase.

Tento pokus z naší pozice nemůže být úplný a přesný, jelikož naše civilizace stále trvá, a k jejímu plnému zhodnocení bychom potřebovali být historiky budoucnosti. Pokusíme se alespoň najít její začátek. Ten Toynbee nachází na konci helénské společnosti¹², po rozpadu Římské říše pod nátlakem barbarských kmenů a jejich následným přijetím křesťanství. Narážíme zde na fenomény „apparentation“ a „affiliation“, kterými popisujeme vztah mezi dvěma po sobě jdoucími civilizacemi, v němž jedna zastává pozici „rodičovství“ a druhá jejího následovníka. V tomto případě Západ přijímá druhou zmíněnou roli a přebírá některé z kvalit helénské společnosti. Primárně prostřednictvím následnických barbarských států a křesťanské církve zanechané římským impériem.¹³ Obecně ve svých pojmech nazývá barbarské kmeny externím proletariátem a křesťanstvo proletariátem interním. Ty představují jedny z aktérů v poslední fázi rozpadu společnosti. Třetím činitelem je vládnoucí menšina, která ztratila schopnost inspirovat a vést svůj lid.¹⁴ Jak tomu bývá v rostoucích společnostech. Což je hlavním důvodem zániků společností. Podrobně se o průběh rozpadů společností rozepisuje ve čtvrtém svazku.

Nyní se pokusím o výčet společností, které Toynbee v průběhu svého zkoumání nachází. Zprvu odlišuje společnosti primitivní, které jsou sami o sobě uchopitelnými dějinnými celky, a společnosti zvané civilizace, kterých na začátku svých bádání našel dvacet jedna a později dvě přidal, což je výrazně méně než prvně zmíněných, jejichž počet se napříč dějinami dá stěží počítat.

Civilizace můžeme rozdělit do několika generací, a vnímat je tak ve více úrovních. Do první generace by patřily civilizace, které vznikly po překonání různých environmentálních překážek a poté ty, které jsou jejími pokračovateli.¹⁵ Jejich výčet a znázornění je v níže uvedené tabulce¹⁶. Tato představa byla dále upravena ve XII. svazku. K tomuto seznamu plně „funkčních“ civilizací, ještě existují zvláštní případy, během kterých se pokrok ve společnostech zastavil z důvodu brzkého smetení jinou civilizací (aboritive¹⁷) nebo se její vývoj zastavil na mrtvém bodě v rané

¹² Rozumějme Řeckořímské, Toynbee vnímá Římskou říši jako poslední fázi helénské civilizace, takzvaný „universální stát“, jenž představuje poslední fázi civilizačního úpadku

¹⁴ Dominant minority

¹⁵ Podrobněji v následující části této práce; v literatuře: Arnold J. Toynbee, *A study of History I The geneses of civilizations*, kapitola II *The Geneses of civilizations*, York 1962, Oxford University Press,

¹⁶ Je důležité říci, že informace v době sestavování tohoto seznamu a celkově Toynbeeho prací, se představy a informace převážně ohledně původních amerických kultur zásadně lišili. Moderní nálezy a archeologie zcela změnili představy o datacích daných společností. Z tohoto důvodu jsem opomenul datování zcela zmínit, oproti tabulce publikované v původní práci.

¹⁷ Poznámka k překladu; u tohoto termínu se držím anglického termínu, jelikož v sobě nese ukončení nebo předčasný konec, faktem ale je, že společnosti dále pokračují pouze v jiné formě přetransformované jinou civilizací

fázi(arrested¹⁸). V prvním případě jde například o kulturu skandinávských národu, která byla ve středověku zcela pohlcena křesťanstvím. V druhém případě můžeme mluvit například o Eskymácích. K vysvětlení pojmů bližšímu pohledu na některé příklady dojde později.

Každá civilizace než zanikne projde několika fázemi. V první řadě musí vzniknout. V tabulce vidíme, že vznik můžeme rozdělit do dvou skupin. V první, méně početné skupině je šest civilizací, které se zrodily přímo z primitivních společností a zbylých 15 se odvozuje skrze již zmíněné „rodičovství“. Co vůbec vedlo těchto šest průkopníků k vytvoření nových složitých světů? Z jakého důvodu se rozpochovaly směrem před? Toynbee vidí v dynamickém životě hlavní důvod k rozvoji civilizací a hned ze začátku práce nás upozorňuje¹⁹, že je možné aby civilizace o tento moment pohybu přišla a stala se statickou. První místo, které autor prozkoumal aby objevil prvotní impuls tohoto pohybu je lidská rasa. V tehdejší době stále žijí populární moderní teorie o nadřazenosti bílého člověka, podporované dominancí světa západním člověkem. Úspěšně vyvrací bludy o připisování některým rasám lepší tvůrčí vlastnosti, dnes již dávno potvrzený fakt moderní genetikou. Dalším krokem přichází k přírodním podmínkám. Problematiku prostředí shledává hodnotnější, přesto v ní nenachází jasně dané spojení. Zjišťuje, že prostředí vhodné pro agrikulturní život rozhodně není jediným důvodem ke vzniku nových společností. Naopak poukazuje na to, že oblasti kde se tvoří nové civilizace jsou dosti nehostinné, je potřeba spektrum zahrnutých vlivů rozšířit. Přesouvá se tedy k jednomu ze svých základních pojmů, jehož porozumění je nutné abychom mohli pokračovat v obecném porozumění civilizací.

¹⁸ Poznámka k překladu: zastavený či ustrnulý, při přihlédnutí k terminologii růstu, jež autor používá by se dalo použít „zakrnělý“, který se dále v práci objevuje

¹⁹ D.C Somervell, *A study of History by Arnold J. Toynbee, Abridgment of volumes I-IV*, New York 1946, Oxford University Press, inc. str. 50

CIVILIZACE:	„Rodičovské“ vztahy civilizací	Místo původu	Challenge/výzva
1. Egypťská	Zcela nezávislá	Pobřeží Nilu	Přírodní: vysychání
2. Andská	Zcela nezávislá	Andské pobřeží a Andská národní plošina	Přírodní: vysoké hory
3. Sinická	Rodičem Dálného východu	Žlutá řeka	Přírodní: bažina a časté záplavy
4. Minojská	(volně) rodičem helénské a syrské	Egejské ostrovy	Přírodní: moře
5. Sumerská	Rodičem babylonské	Údolí spodního Eufratu a Tigridu	Přírodní: vysychání
6. Mayská	Rodičem yucatanské a mexické	Střední Amerika	Přírodní: prales
7. Yucatanská a 8. Mexická	Potomkem mayské	Yucatanský poloostrov	Přírodní: pustý poloostrov; společenská: rozpad mayské civilizace
9. Chetitská	Vzdáleným potomkem sumerské	Kappadokie	Společenská: rozpad sumerské civilizace
10. Asyrská	Vzdáleně ovlivněna minojskou, rodičem íránské a arabské	Sýrie	Společenská: rozpad minojské civilizace
11. Íránská a 12. Arabská	Potomci asyrské; v r. 1516 se spojí do islámské	Anatolie, Írán, Arábie, Severní Afrika	Společenská: rozpad asyrské civilizace
13. Babylonská	Potomkem sumerské	Írák	Společenská: rozpad sumerské civilizace
14. Dálný východ – hlavní tělo	Potomkem sinické	Čína	Společenská: rozpad sinické civilizace
15. Dálný východ – japonská odnož		Japonské souostroví	Přírodní: stimul nového území; společenská: rozpad sinické civilizace
16. Indická	Rodičem hinduistické	Povodí Indu a Gangy	Přírodní: prales
17. Hinduistická	Potomkem indické	Severní Indie	Společenská: rozpad indické civilizace
18. Helénská	(Volně) potomkem minojské	Pobřeží a ostrovy Egejského moře	Přírodní: pusté ostrovy; společenská: rozpad minojské civilizace
19. Ortodoxní křesťanstvo – hlavní tělo	Potomkem helénské	Anatolie	Společenská: rozpad helénské civilizace
20. Ortodoxní křesťanstvo – ruská odnož			Přírodní: nové území
21. Západní	Potomkem helénské	Západní Evropa	Přírodní: nové území; Společenská: rozpad helénské civilizace

2) Challenge and Response²⁰

„Challenge and Response“ je jedním ze základních termínů, přítomný v celé studii a je úzce spojen se zbytkem ostatních pojmů. Je to kolektivní představa o způsobech, jakými se společnosti vypořádávají s překážkami. Není jednoduché tento pojem přesně definovat a vymezit jelikož se s ním setkáváme na mnoha úrovních Toynbeeho představ. Je také možná nejčastěji diskutovaným a přejatým pojmem jinými autory. Obecně řečeno jde o mezní situace do kterých se civilizace dostávají a musejí je překonat. Jedná se o problémy v různých rovinách. Toynbee plně věří lidské schopnosti se rozhodovat a ovlivňovat své okolí, tudíž žádnou situaci není možné dopředu předpovědět. Můžeme ale srovnávat podobné překážky a jejich dopady napříč dějinami.

Svůj průzkum začíná Toynbee u environmentálních problémů týkajících se vzniku civilizací. Při průzkumu prvních civilizací zjišťuje, že jejich vznik je spjat s relativně nehostinným prostředím, které se společnost musela naučit ovládnout. Prostředí v těchto případech zastává neodvratitelnou „challenge“ a úspěšná „response“ je zkrocení přírodních podmínek. Jako tomu bylo například v případě egyptské civilizace a jejímu zavlažovacímu systému. Podobně tomu bylo u civilizace sumerské a sinické. Mayská společnost se musela přizpůsobit nehostinným tropickým pralesům, andská vysokému pohoří a minojská moři. Všechna tato prostředí poskytla ideální stimul k povýšení se z primitivní společnosti do „vyšší“. Hlavní rozdíl v těchto pojmech Toynbee nevidí ve vzniku institucí nebo dělby práce, ale ve vztahu „mimésis“, který popisuje jako způsob vztahování se či připodobňování se k nějakému vzoru.²¹ U primitivních společností směřuje tento vztah do minulosti, k předkům a zvykům, pokud se přeorientuje směrem ke kreativním jedincům společnosti (průkopníkům), kteří se chopí vedení, přestane být společnost statická, začne se měnit a růst.

Překážky ale často bývají jiného než přírodního charakteru. Jejich příčinou bývají lidské faktory, vznikající buď vnitřně nebo tlakem z vnější. Toynbee je rozděluje do třech kategorií, *external blows*²², *external pressure*²³ a *stimulus of penalizations*²⁴. Podrobnější popis s mnoha příklady se nachází v téměř celém druhém svazku Toynbeeho práce.

²⁰ Pokud bychom se pokusili o český překlad „výzva a odezva“, nezdá se mi přesný, challenge kromě výzvy může představovat překážku, nebo těžký úkol, který v daných případech může být nevyhnutelný. Výzva naopak nepředpokládá nevyhnutelnost.

²¹ V českém prostředí přebírá tuto představu ve svém spisu o Nadcivilizaci Jan Patočka, a řadí se tak s Jaroslavem Krejčím, k jedním z prvních co u nás Toynbeeho komentují

²² Vnější úder, způsobovaný vnějším nepřítelem.

²³ Vnější dlouhodobější tlaky často vedoucí k rychlejšímu růstu

²⁴ Penalizace ukládané na určitou skupinu lidí uvnitř společnosti, která v důsledku vede k jejímu posílení a zachování. Například Fanarioti uvnitř Osmanské říše nebo židé ve středověku.

Ve svém posledním svazku se Toynbee brání narčení z toho, že by tento pojem pocházel z přírodních biologických věd, jeho představa ale pochází z izraelské mytologie vnímající boha jako entitu, s níž lidské bytosti přicházejí do kontaktu. Také zde zdůrazňuje, že přes podobnosti některých střetů není možné předpovídat interakce vznikající v současnosti, jak tomu pobízejí někteří jeho kritici. Ve dvanáctém svazku se Toynbee vyrovnává s tvrzením kritiků, že bez znalosti úspěšné *response* a podmínek pro ni potřebných, nemůžeme považovat studium dějin za validní. Toynbee považuje za kladnou odezvu takovou, která úspěšným překonáním *challenge* vyvolá překážkou novou, která musí být znovu překonána a udrží civilizaci v pohybu.

S těmito znalostmi je pro nás jednodušší porozumět případům společností, které se zastavili ve vývoji. Civilizace, které úspěšně vzniknou po překonání prvních překážek, ale poté se zastaví, nazývá Toynbee „*arrested*“²⁵. Důvodem k jejich stagnaci bývají často přírodní podmínky. Zběžně můžeme projít třemi příklady. Prvními již zmíněnými jsou Eskymáci²⁶, kultura tohoto severoamerického etnika je obdivuhodná, adaptovali se břehům nehostinného arktického prostředí s pomocí několika jednoduchých nástrojů. V důsledku jejich prostředí je jejich roční cyklus natolik limitován, že si můžeme položit otázku, zdali jsou otroky nebo páni svého prostředí.²⁷ Těžce by se hledala odpověď na tuto otázku i u obyvatel Sparty²⁸ a Osmanů. U těchto zmíněných jde však o problémy způsobené geopolitické nikoliv přírodní.

Problém vzniklý během Osmanského imperialismu (a jiných „kočovných“ říších) má kořeny v jejich nomádské historii. Z jejich původně pouštního nehostinného prostředí, kde se starali o svá stáda se přeorientovali na kontrolování lidských „stád“. Tento proces byl pro bývalé nomády nutností, a není zcela jednostranný v neprospěch ovládaných obyvatel. Ze svého bývalého života věděli, že se musí o svá stáda náležitě starat. Z ekonomického hlediska však přestali být pastýři, kteří dohlížejí na svá stáda, ale změnili se na trubce, kteří vykořisťují své dělnice. Stali se neproduktivní vládnoucí vrstvou, udržovanou prací jejich produktivní populace, která by na tom ekonomicky byla lépe bez nich.²⁹ Z tohoto důvodu říše vytvářeny nomádskými dobyvateli neměla dlouhá trvání. Historik Ibn Chaldún (1332-1406) vyhodnotil průměrnou délku nomádských říší na 3 generace nebo sto až sto dvacet let. Po úspěšném tažení nomádští dobyvatelé zdegenerují, jelikož jsou mimo svůj přirozený habitat, mezitím co se prohlubuje jejich ekonomická zbytečnost, jejich poddaní se úspěšně rozvíjejí ve svém původním prostředí. Nakonec se tím okupovaná populace

²⁵ Poznámka k překladu: zastavený či ustrnulý, při přihlédnutí k terminologii růstu, jež autor používá by se dalo použít „zakrnělý“.

²⁶ Dnes nepoliticky korektní označení, správně bychom je měli nazývat Inuity.

²⁷ D.C Somervell, *A study of History by Arnold J. Toynbee, Abridgment of volumes I-IV*, New York 1946, Oxford University Press, inc. str. 166.

²⁸ V dnešní době se již nestolí tak zásadní rozdíl mezi jejich kulturou a zbytkem řeckých městských států.

²⁹ tamtéž. str 172.

posílí natolik, že převezme vládu a značně posílí, jako v případě okupovaných Slovanů Avary.

Z jakého důvodu se povedlo Otonské říši udržet nadvládu na východním křesťanstvím po více než čtyři sta let? Odpověď se znovu dá najít v pastýřské analogii. Ke hlídání a starání se o stáda vždy potřeboval člověk další zvířata, tato zvířata není určena přímo k potravě, ale pomáhá v dalších funkcích. V případě nomádu jde převážně o psy a velbloudy. Vztahy k těmto zvířatům se zásadně liší, nemohou poskytovat služby pokud se správně nevytrénují. Osmanští vládci udržovali svou říši právě díky, výcviku některých otroků jako svých pomocníků, kteří udržovali pořádek v jejich „lidských stádech“.³⁰ Tento systém zacházel tak daleko, že vládnoucí vrstva byla složena z pouze otroků, kteří byli vytrženi z jejich původního prostředí a procházeli těžkým výcvikem, vzděláním a specializací. Těžká disciplína a kruté tresty, na druhou stranu doprovázené lákavou a nepřestávající ambicí. Každý chlapec přijatý do Otonské vládnoucí domácnosti, měl možnost stát se v budoucnosti Velkým Vezírem, a záleželo pouze na jeho schopnostech.³¹ Tento systém se nakonec zhroutil, protože každý chtěl sdílet společenská privilegia. Ke konci šestnáctého století se mohl stát janičářem každý muslim, čímž se zvedl jejich počet a upadla disciplína. Tak se z lidských „hlídacích psů“ stali vlci a křesťanští poddaní přišli o do té doby zajišťovaný mír. Poté následoval rozklad, z důvodu obnaženého rigidního systému. Přestože se povedlo Turecku dlouho zůstat ve výše popsaném zakrnělém stavu, docházelo pomalu k nevyhnutelným ke změnám ve formě přijímání westernizace o, které bude řeč později v této práci.

³⁰ tamtéž str. 174.

³¹ tamtéž str 176.

3) Rozšíření uchopitelného dějinného celku neboli střety civilizací

V pozdější části své práce Toynbee zjišťuje, že v určité fázi existence přestane být civilizace čitelná sama o sobě. Konkrétně jde o její poslední období života, jež nazývá desintegrací. Během této doby se objevují aktéři, kteří přesahují místem i časem, jednotlivé civilizace a propojují je navzájem. Konkrétně jde o universální státy, universální církve a hrdinské věky. Daný fakt nás nepřekvapí, vzhledem k tomu, že již bylo podotknuto spojení mezi helenistickou civilizací a pozdější západní. V tomto případě je universálním státem Římská říše, universální církví neboli vyšším náboženstvím je křesťanství a hrdinské věky, které zahrnují rané vojenské výboje proti „barbarům“ do všech směrů z centra říše.

Před průzkumem styků v prostoru se lehce zmíním o kontaktech napříč časem. Prvním příkladem je již zmíněný kontakt na základě „zákona“ „*Apparentation-and-Affiliation*“. Tento kontakt v zásadě probíhá na společném geografickém prostoru pro dvě civilizace. Z nitra proletariátu zanikajících společností se rodí společnost nová, zatímco stávající vládnoucí menšina se snaží zvítězit již prohraný boj o přežití.³² Tento zákon je podmíněný pouze za předpokladu desintegrace jedné společnosti a vzniku nové, následující. Setkávají se tak z pohledu fází civilizace vůbec v nejvzdálenějších bodech existence. Druhý druh spojení je možný pouze u takovýchto civilizací ale v jiné, z hlediska času pozdější, době. Na úrovni vývoje jsou si však mnohem bližší, v době kdy se mladší civilizace dostane do stádia dospělosti, nachází v sobě často skryté kulturní kvality svého předchůdce, jež nebyla z důvodů své nevypěstlosti schopna zprvu ocenit. Proces se dá přirovnat k vyvolávání duchů svých rodičů a Toynbee ho nazývá *renesancí*. Za zmínění také stojí, že tento proces může být obohacen třetím aktérem, civilizací, jež má stejné předky. Například v případě kontaktu mezi Západem, ortodoxním křesťanstvem a jejich společným předchůdcem v helenismu. Toto vzývání může probíhat v různých rovinách v institucích, zákonech, filosofii, jazyku, literatuře, umění a v neposlední řadě i v náboženství.

Než se vydáme na průzkum kontaktů mezi soudobými společnostmi, prozkoumáme jejich omezení a limity. Již bylo řečeno, že civilizace se dají řadit do několika generací, znamená to tedy, že můžeme omezit kontakty do vzájemných generací? Vzhledem k různě dlouhému trvání jednotlivých civilizací je tento předpoklad špatný. Byl tu ještě další faktor, který do „moderní“ doby, zásadně omezoval počet kontaktů mezi soudobými civilizacemi na velmi malý počet.³³ A to

³² Arnold J. Toynbee, *A study of History VIII Contacts between Civilizations in Space (Encounters between contemporaries)*, New York 1963, Oxford University Press, str. 97

³³ D.C Somervell, *A study of History by Arnold J. Toynbee, Abridgment of volumes VII-X*, New York 1957, Oxford University Press, inc. str. 147

schopnost a možnosti cestování. Například mezi Starým a Novým světem nebyl žádný kontakt před zdokonalením oceánských plaveb. V 15. století získali západoevropští mořeplavci možnost fyzického kontaktu s celým obydlým i neobydlým světem, což bylo zásadním milníkem v dějinách, po němž působící západní tlak na ostatní civilizace obracel postupně jejich fungování vzhůru nohama. Tuto dominantní pozici si Západ od té doby držel až do roku 1945, kdy se mu jako oponent postavil Sovětský svaz, který se dá vnímat jako universální stát východního křesťanstva. K detailům tohoto tématu se ještě vrátíme v pozdější části této práce.

Od jakého momentu můžeme datovat tuto „moderní“ část historie? Z pohledu nezápadních pozorovatelů by šlo o moment prvního setkání, zprvu neškodné vylodění na pobřeží různých kultur, které vedlo k pozdějšímu zjištění západní predátorské přirozenosti. Pokud bychom se snažili datovat tuto transformaci zevnitř, zůstaneme v 15. století, v němž začal západní člověk děkovat za pokrok sobě samému a ne božské nadpřirozenosti.

Dalším aspektem kontaktů stojícím za zmínku je jejich řetězení. Idea pocházející již z 5. století př.n.l. zformulovaná Hérododem, během jeho průzkumu tehdejších konfliktů mezi Achaimenovskou říší a helénskými městskými státy. Předpovídal, že k porozumění situace ji musí vnímat z úhlu všech předešlých a podobných po sobě jdoucích střetů. Oběť agrese se za předpokladu úspěšné obrany přesouvá do pozice protiútok. Jak tomu ukazuje na sérii únosů doprovázející Trojské války. Přestože můžeme pochybovat o přesnosti těchto informací, nemůžeme Hérodotovi upřít jeho pronikavý vhled do širšího obrazu těchto konfliktů. Do jejichž řetězce můžeme zahrnout i úspěšné odvrácení pozdějších perských invazí a jejich odplatu v podobě vojenského vítězného tažení Alexandrem Makedonským. Podobná analogie by se dala načrtnout i mezi středověkými muslimy a západním křesťanstvem podnikající křížové výpravy. Protiútok není však jedinou cestou, kterou se napadený může vydat.³⁴

Jednou z možností může samozřejmě být podlehnutí bránící se strany, ať už s následkem podmanění nebo dokonce zničení. Což byl bezpochyby konec mnoha primitivních společností, jež se střetly s civilizacemi. Další očividnou reakcí je odpověď silou, dějiny jsou plné příkladů společností, které se přeorientovaly na válečnickou kariéru svých nepřátel, a to přijmutím jejich vojenských technik. Zdárným příkladem je Rusko Petra Velikého, které po porážce u Narvy provedlo řadu změn ve vzoru nepřátelských sil. Sovětský svaz v přejímání zašel ještě o krok dál a přejal způsob boje na spirituální úrovni ve formě ideologické propagandy, která původně vznikla na půdě misionářů vyšších náboženství a později byla adaptována západními obchodníky pro účel obchodu. Tak si můžeme na případě studené války, která předkládá zprvu převážně *challenge* na

³⁴ K nezabarvenému pojmenování skupin (útočník a obránce), autor raději používá svůj termín „challenge and response“, tedy strana co vyvolává a strana co odpovídá na *challenge*

úrovni materiální, ukázat *response* duchovního rázu³⁵. V zásadě nešťastnou možností je volba izolace, která bývá možná za předpokladu vyhovujících geografických faktorů, jak tomu bylo v případě prvního střetu mezi Portugalci a Japonskem. Zajímavějším příkladem je izolovanost psychologická, v případech diaspory. Ta může vést k souběžnému vytváření zvláštní specializované efektivity na úrovni ekonomického života, jak tomu bylo u židovských komunit roztroušených po celém známém světě. Pokud po prohraném střetu společnost zůstane okupována a neroztroušena, má šanci odpovídat na kulturní úrovni „protiútokem pera“ zevnitř. Poslední nenásilná odpověď je náboženského charakteru, spjatá s absolutním pacifismem, vedoucí k vyššímu náboženství, jehož vliv zdaleka přesahuje vztahy mezi dvěma civilizacemi, a potřebovalo by širší záběr aktérů s větším polem působnosti. Důležité je si uvědomit, že ať střet dopadne jakkoliv, bude mít rušivý vliv na obě strany konfliktu.

Vznikající efekty při setkáních rozlišujeme dvojího typu a Toynbee si jejich názvy vypůjčil z fyzikálních věd. Pokud civilizace úspěšně pronikne do civilizace druhé, předává jí své vlivy procesem „*cultural radiation*“³⁶, a ta na ni odpovídá „*cultural reception*“³⁷. V osmém svazku studia dějin Toynbee mluví převážně o duchovním vyzařování, které je přítomné v každé bytosti a civilizaci. Probíhá tak neustálá výměna „duševních paprsků“, které se buďto odráží nebo pronikají a mění zasažený cíl. Záření silných vlivů přetrvává dlouho po jejich přímém působení, což si zřejmě uvědomovali zakladatelé vyšších náboženství, jejichž proroci stále ovlivňují duše dnešních lidí, přestože jsou již dávno po smrti, a to i na místech, které byly tehdy daleko mimo jejich fyzický dosah. Nejen náboženské záření přetrvává, ale stejně tak i zemřelé civilizace první generace za sebou stále zanechávají odkaz (v tomto ohledu Toynbee polemizuje nad tím, zdali vlastně může civilizace plně zaniknout).

V pozdější práci Svět a Západ je autor přesvědčen, že průzkum těchto zákonů nám může ukázat možné cesty budoucnosti. Věřící, že pokud existuje obecná „psychologie střetů“ její porozumění je důležitější než kdykoliv předtím, vzhledem k dnešnímu modernímu „světu bez vzdáleností“. Moderní západní technologie, přivedla všechny donedávna osamělé společnosti pod jednu společnou střechu. Pokusím se pravidla těchto střetů dále popsat a později si je přiblížit na konkrétních případech, konkrétně na střetech se Západem.

Budu se s autorem dále držet fyzikálních analogií. Hlavním klíčem k pochopení pro nás je předávání určitého kulturního aspektu druhé civilizaci. V našem případě je to nejčastěji nadřazená technologie předávána zbytku světa. Představme si tuto technologii jako součást kulturního paprsku dopadající na tělo jiné civilizace. První reakcí zasaženého tělesa je spuštění ochranného

³⁵ Prozkoumání období studené války by zcela jistě zasloužilo hlubší rozbor. Vznikajících challenge bylo mnoho a v mnoha úrovních, v průběhu let téměř po celé zemi.

³⁶ Pozn. překladu; kulturní radiace, lépe možná záření

³⁷ Pozn. překladu; kulturní přijetí, jde o způsob jakým společnost „vyzařující“ kulturní prvky přijme

mechanismu, který rozloží kulturní paprsek na jednotlivé části podobně, jako když světelný paprsek projde optickým hranolem. Každá vlnová délka má svou vlastní průraznost, a tak tomu je i pro kulturní aspekty. Právě zmíněná technologie bývá tou nejprůraznější a proto proniká do jiné civilizace mnohem jednodušeji než například náboženství. Obecně se dá tento zákon formulovat takto „Průraznost vlny kulturní radiace bývá většinou v obráceném poměru k její kulturní hodnotě“.³⁸ Zdánlivě nedůležitá vlákna při útoku na společenské tělo nevyvolávají zásadní násilné změny v tradičním způsobu života. Toynbee považuje toto „nadřazování triviálnosti“ za nešťastný fakt, který může vést k celkovému otrávení napadené společnosti. Přijetím jednoho aspektu se postupem času otevírají dveře dalším vlivům napadající kultury. K ilustraci snad ještě většího nebezpečí znovu použijeme analogie z moderních věd. Fyzikální znalosti atomu nás naučily, že jeho štěpení přináší destruktivní účinky nevidaných rozměrů, podobně dokáže škodit uvolněná část jedné kultury v cizím prostředí. Podobně jako prakticky neškodná nemoc pro nás, může znamenat epidemii pro obyvatele cizích zemí, a to z důvodu nedostatku dlouhodobě vytvářejících se protilátek. Zkrátka uvolněné vlákno radiace, stejně jako elektron nebo vir, se může stát vražedným v cizím prostředí, protože již nejsou drženy ostatními komponenty v rovnováze.

Snad nejděsivějším případem v dějinách lidstva vůbec je odtržení západní instituce národního státu³⁹ do zbytku světa. Tato neodolatelná prestižní myšlenka se převalila přes celý svět, a vytvořila chaos nejen v zemích kde byla exotickým dovozem. Důvodem toho, proč je v Evropě tento fenomén relativně neškodný, je vidět převážně na lingvistické mapě, ta ve většině případů vcelku přesně překrývá mapu politickou. Národní státy jsou zde součástí přirozeného vývoje na podkladě jazykových skupin, které se samy definují svým národním jazykem. Takto západoevropský vzor s pevně a jednoznačně označenými bloky je však vzácný. Ve zbytku světa bývají často jazyky smíchány na úrovni měst, vesnic či dokonce i ulic, taková mapa jazyku vypadá zcela jinak a není příliš vhodným základem pro vytváření ohraničených států. Vytváří spíše prostředí pro dělbu práce a obchodu mezi jednotlivci. Jak tomu bylo například v Osmanské říši před zavedením západních institucí, jejíž fungování bylo závislé na specializované práci jednotlivých etnik. Jejich provázanost nebyla pouze zeměpisná, ale i ekonomicko-spoločenská. Bohužel tento přirozený řád byl násilně kousek po kousku transformován po západním vzoru.

Každý kulturní celek je historicky podmíněný a organický, tudíž jsou jeho části na sobě závislé, a vytržením nebo vložením cizí části, dojde ke změně. Při oddělení je navíc přítomna tendence přitáhnout více částí ze svého původního prostředí a tím provádět širší spektrum změn.

³⁸ Arnold J. Toynbee, *World and the West*, New York and London, Oxford university press 1953

³⁹ Vzhledem k zážitkům z druhé světové války je zcela pochopitelný tento Toynbeeho závěr. Dalo by se o něm polemizovat, obzvláště kdybychom podrobili hlubší analýze rozpětí a dopad imperialismu před první světovou válkou.

Případ tohoto jevu se dá ilustrovat na situaci v Alexandrii v roce 1839 a její první porodnice, která se nacházela uvnitř námořního arzenálu. V tomto roce byl nucen egyptský guvernér Muhammad Alí Paša modernizovat svou flotilu. Není divu, že po vzoru západního stylu, a tak si na tuto práci slušnou sumou zaplatil evropské specialisty, kteří do Egypta přijeli i se svými rodinami. K jejich udržení musel dosáhnout i tehdejšího západního standartu k němuž v té době patřila i moderní medicína. Doktoři, kteří se tak přestěhovali společně s námořními experty, měli dost času na to, aby si zavedli vlastní mateřskou praxi a začali se starat i o místní egyptskou populaci. Tento nevyhnutelný řetězec událostí, začínající touhou po vojenském pokroku, vedl k narušení základních kulturních zvyků mezi islámskými ženami a západními muži během pouhých pár let.

II. Západ

Další částí práce je srovnávací studie Západu a střetu s ostatními civilizacemi. Nadcházející analýza a historický přehled události je převážně ze spisu Svět a Západ. Bylo by nemístné kritizovat Toynbeeho předpovědi budoucnosti z roku 1954, přesto se o nich v textu lehce zmíním. Dále pak v některých místech přidávám komentář s pomocí výše uvedených „zákonů“.

Nejprve v rychlosti shrnu, co již bylo řečeno o vzniku. Jde o jednu ze současných civilizací na planetě Zemi, svůj původ odvozuje od helénské společnosti, od níž přebírá křesťanské náboženství. V raném středověku se z barbarských kmenů postupně propadajících náboženství vytvářejí patriarchální státy, které mezi sebou sice konkurují, ale společně vytvářejí jeden kulturní celek schopný se spojit v dobách vnějšího nebezpečí. Její začátek datujeme tedy někdy okolo šestého století našeho letopočtu, zásadním momentem bylo zdokonalení mořeplavby ve století patnáctém, během něhož se kulturní vliv Západu rozrostl po celém světě. Západ nikdy „nepohltil“ celý svět a ani nemůže, ale zcela jistě ho zásadně změnil. Každá dnešní společnost prošla alespoň částečně procesem, který Toynbee nazývá „Westernization“, česky bych ho nazval pozápadněním nebo použil počeštěnou verzi *westernizace*. Než se ale podíváme na tento fenomén moderní doby, prozkoumáme kontakty Západu v dobách během kterých jeho technologie nepřevyšovala ostatní kultury.

1) Kontakty Západu během středověku.

Hlavním příkladem společného úsilí Západu jsou křížové výpravy. A tím nemám na mysli jen vpády do Svaté země a snahy o vytvoření křesťanského jeruzalémského království. Zahrnují mezi ně všechny společné boje křesťanstva proti společnému nepříteli, ať jím je islám ve Španělsku, výpravy ničící východní křesťanstvo nebo boje proti bezbožným seveřanům. Ve středověku najdeme mnoho případů o rytířích bojujících za společný cíl mimo své země. Pokud bychom se dívali na východní konflikty 13. století očima tehdejšího cizince, pravděpodobně by ne zvolil křížácké armády a jejich domovské říše jako budoucího vítěze konfliktu. V porovnání s Byzantskou říší jim chybělo vzdělání, bohatství, efektivní administrativa i úspěchy ve válkách proti muslimským nájezdníkům.⁴⁰ Přesto byl Západ schopný úspěšně vyhrávat konflikty na několika frontách. Konkrétně jde o dlouhodobý konflikt se skandinávskými národy, které byly postupně konvertovány a přidruženy ke křesťanské společnosti prostřednictvím násilného vnitřního tlaku ze strany skandinávských králů. Druhým vysilujícím střetem byla reconquista probíhající na Pyrenejském poloostrově. Mezitím Konstantinopol přicházela o svůj vliv na východě až do chvíle než byla konečně dobytá Turky, kteří směle převzali vládnoucí žezlo nad řeckým východním ortodoxním křesťanstvem.

Kontakty se Syrskou společností nebyly jednostranně válečného charakteru. Islám, který se od 7. století neustále rozrůstal byl pouze jedním z tamních náboženství, na začátku křížových výprav stále soupeřil s křesťanskými odnožemi jako bylo například nestoriánství nebo monofyzitismus. Čím déle boje trvaly, tím vliv Arabských muslimů rostl. Zajímavým jevem je předání mnoha helénských znalostí skrze arabské překlady. Například Aristotelovo učení bylo ve 12. století přeloženo do latiny právě z arabštiny.

Vztahy s ortodoxními křesťany v Řecku byly komplikovanější než s muslimskými sousedy, přestože měli společné předky v helénské společnosti, nacházelo se mnoho prostorů pro spory. V první řadě šlo o nadvládu nad jihovýchodní Evropou a jižní Itálií, jelikož se obě společnosti cítily jako dědici Římského císařství a legitimní universální církve. Většina politických konfliktů se maskovala za eklesiální a liturgické spory. Vyvrcholení přišlo roku 1054 v absolutním rozkolu, za kterým z velké části stála otázka poddanství v jižní Itálii. O padesát let později, během prvních křížových výprav, byl nucen východní císař Alexius I. Komnenos, nechat projít západní armády přes svou zemi. Všechny nepříjemnosti těchto dnů jsou zdokumentovány jeho dcerou Annou Komnenovnou. Chladný přístup ke svým vzdáleným bratrům, byl za vlády císaře Manuel I.

⁴⁰ Arnold J. Toynbee, *A study of History VIII Contacts between Civilizations in Space (Encounters between contemporaries)*, New York 1963, Oxford University Press, str. 347

vyměněn za pozitivní vášně a obdiv Franckých spolubojovníků a jejich zvyků. Toto nadšení nebylo schopné překonat roky sporů. Toynbee na výňatcích ze záznamů biskupa Liutpranda a spisech již zmíněné Anny dokazuje antipatie na obou stranách.⁴¹ Celý spor nakonec vyústil dobytím Konstantinople v roce 1204⁴² během 4. křížové výpravy. Východní císařství se z této rány již nikdy plně nevrátilo do původních sil, a byla jen otázka času, než plně padlo pod nátlakem Osmanské Říše.

Na konci středověku se nám otvírají nové kapitoly s novými aktéry již po celém světě. V době, kdy autor psal své práce, nebylo běžné snažit se pohlížet na historii jinak než očima Západu a je diskutabilní, zda-li je to zevnitř společnosti možné. Důležitý je v tomto ohledu krok, který Toynbee úspěšně splnil. Uvědomění si naší rovnosti s ostatními civilizacemi. Přiznat si fakt, že v očích jiných kultur je západní člověk často krutý agresor. A tím nemám na mysli jen kolonizátory v různých časech a na různých místech světa, ale nesmíme zapomínat na nedávné události druhé světové války, jejíž hlavním aktérem bylo Německo, jež je součástí západní civilizace. Pokusme se tedy prozkoumat jaký dopad moderní Západ na svět učinil.

⁴¹ D.C Somervell, *A study of History by Arnold J. Toynbee, Abridgment of volumes VII-X*, New York 1957, Oxford University Press, inc. str. 196-200

⁴² Dnes se již nepokládá tento rok za moment absolutního rozkolu, zcela jistě je však důležitým mezníkem tohoto dlouhodobého konfliktu.

2) Rusko a Západ

V době, kdy se Toynbee vyjadřoval k otázce Ruska, měla před sebou studená válka ještě řadu let a panoval všeobecný strach z atomové války, a zničení tak většiny civilizovaného světa. Z jeho prací jasně vyplývá, že Západ nemá Rusku co vyčítat a z veliké části nese vinu na vzniklém konfliktu. Domnívám se, že vzhledem k nedávným událostem na Ukrajině spojených s anexí Krymu Ruskem je průzkum společných dějin znovu zajímavé prozkoumat a podívat se na některé podobné události z historie.⁴³

Přestože mnoho Rusů je stále křesťany, nikdy nepřijali západní katolickou církev, nýbrž jejich konverze přišla z Konstantinopole. Prvotní vztahy byly tedy podobně komplikované, jako bylo nastíněno v předchozí části s východní Římskou říší. Raný středověk přál vzájemnému obchodu a šlechtickým svazkům. K odcizení začalo docházet během 13. století po obsazení Ruska Tatary.⁴⁴ Okupace sice byla pouze dočasná, jelikož nomádské kmeny nebyly připraveny na udržení území, ale oslabení země vytvořilo prostor pro západní výboje. V jejich důsledku byl dobyt západní okraj Bílého Ruska a západní část Ukrajiny. Tyto útoky nejen odcizily obě společnosti, ale zároveň šlo o jeden z tvrdých faktů, který vedl Rusy podmanit se nové národní síly z Moskvy, která za cenu autokracie poskytla jednotu a sílu k obraně. Stala se tak přirozeným cílem všech nastávajících válečných tažení do Ruska. Od začátku 14. století se tak ruský lid učil žít pod tvrdou silou centrální moci, která do určité míry trvá do dnes, která ale vždy zabraňovala dobytí Ruska cizí mocností. Toynbee se domníval, že právě této autokratické tyranie se Západ bál po 2. světové válce nejvíc. Dodává však, že předešlá století byl strach z hrozby stejně silný, ale opačným směrem, z Ruska na západ.

Tato hrozba byla velmi posílena neustávající vojenskou a technologickou revolucí, která neměla, a nejspíš stále nemá známky úpadku. Jasnou odpovědí na západní vojenský tlak, bylo vždy přijetí nepřátelských zbraní. Ruská westernizace, která přicházela v několika vlnách, měla vždy stejný charakteristický aspekt. Technické revoluce šly vždy v doprovodu sociálních přelomů. Prvním průkopníkem této cesty byl Petr Veliký. Jeho násilné změny a přijímání aspektu technologie byly dobrým vzorem pro další následovníky, a to nejen v Rusku. Z pohledu dříve zmíněné kulturní radiace se Petr rozhodl záření nebránit, nýbrž naopak plně přijmout západní kulturu se všemi nabízenými možnostmi. Je možné, že během svých cest po Evropě pochopil, že k zásadní změně může dojít pouze při plné transformaci své společnosti. Je prvním autokratickým prozápadním reformátorem, který se účastnil na záchraně světa, před úplným propadnutím do západní nadvlády.

⁴³ Přestože nejde přímo o střet mezi Západem a Ruskem.

⁴⁴ Arnold J. Toynbee, *World and the West*, New York and London, Oxford university press 1953

Mezi jeho následovníky na jiných místech můžeme počítat například Sultána Selima III., prezidenta Mustafu Kemala Atatürka nebo japonské státníky šedesátých let devatenáctého století. Každý z nich zásadně přispěl k westernizaci ať už vědomě či nevědomě.

Petr navedl Rusko na technologický závod, který dnes ještě stále trvá, možná již ne tak horlivě jako v době Toynbeeho života, ale nedávné vojenské operace Ruska dokazují, že jejich armáda je stále modernizována a funguje v duchu západních profesionálních vojsk. Nebylo by tomu poprvé, co byl západ dostižen, například na začátku osmnáctého století, v roce 1709 bylo poraženo Švédsko a později Francie v roce 1812, v obou případech díky ruské reformované armádě. Během devatenáctého století dostal Západ náskok skrze průmyslovou revoluci, což vedlo k porážce Ruska v první světové válce. Tato nešťastná prohra vytvořila prostor pro vzestup komunistického režimu, který zopakoval Petrův počín a dohnal technologickou úroveň Západu. Stalinův krutý přístup k tomuto procesu byl nakonec ospravedlněn úspěchy v bitvách, konkrétně pak hlavně vítězstvím ve druhé světové válce. Po konci války a pádu atomových bomb se Rusko se Západem vydalo znovu na společný závod o technologickou nadřazenost. Dnes již víme, že Sovětský Svaz v této soutěži nebyl schopen držet krok. Toynbee však stále žil v nejistotě z budoucnosti a bál se, co z tohoto vztahu může vzejít. Velkou změnu vnímal v charakteru nástrojů volených k boji, a nemyslel tím nové technické zbraně, ale myšlenkový systém.⁴⁵

Konkrétně jde o komunistickou ideologii, stejně jako bomby, letadla a střelné zbraně jde o zbraně západního původu. Komunismus by se nikdy nemohl stát oficiální ruskou ideologií, pokud by nebyl vymyšlen dvojicí západních mužů devatenáctého století, Karlem Marxem a Fridrichem Engelsem. Tento *system* se Rusku velice hodil, aby sloužil jako duchovní zbraň. V místě svého vzniku se stal kacírstvím, byl zdiskreditován a kritizován kvůli svému protizápadnímu charakteru, čímž se stal ideálním nástrojem proti vlastnímu stvořiteli. S touto zbraní ve svých rukou mohlo Rusko přenést boj nejen na území svého nepřítele. Západ se po 300 letech nacházel v situaci, kdy mu hrozilo nebezpečí rozkladu zevnitř i útoku zvenčí. Obava z komunismu spočívala v jeho nekontrolovatelném šíření. Ke komunismu se přidala Čína a nebylo žádné záruky, že šíření přestane. Toynbee se domníval, že chudší země v Latinské Americe, Asii a Africe, představovaly v době studené války potenciální spojence komunistickému Rusku, za svého života se však nedozvěděl, že touto cestou se svět nevydal.

⁴⁵ Pozn. překladu, Autor používá anglické slovo „creed“, což je jakýkoliv systém nebo kodifikace myšlenek a názorů.

3) Islám a Západ

V nadcházejícím části je určitá podobnost se vztahem mezi Ruskem a moderním Západem. Islám je stejně jako komunismus západní herezí, která vyvstala na odpor ortodoxii. V sedmém století našeho letopočtu, arabští muslimové osvobodili mnoho států od helénské nadvlády. Od Sýrie přes Severní Afriku až po Španělsko, území, jež bylo pod římskou nadvládou více než půl tisíciletí. Mezi jedenáctým a šestnáctým stoletím muslimové postupně dobýjeli většinu Indie. Jejich náboženství se šířilo i mírovou cestou až do Indonésie, východní Číny a tropické jihozápadní Afriky. Šíření islámu pokračovalo i na západ a jeho postup byl ukončen až roku 1683 u Vídně.

Vojenské úspěchy jsou tím hlavním, co oddalovalo tureckou a muslimskou westernizaci, vzhledem k vítězstvím a expanzi necítily nutnost k přijetí cizích vlivů jako tomu bylo u Ruska, jehož Moskva byla okupována již na začátku sedmnáctého století - v letech 1610-1612. Zajímavým faktem je, že na cestu vojenských reforem se Osmanská říše vydala po prohrané válce s Ruskem, které již v té době mělo armádu západního stylu. Konkrétně šlo o sultána Selima III., který nastoupil na trůn roku 1789, krátce po prohrané rusko-turecké válce v letech 1768 až 1774. Faktem je, že Turecko nemělo na výběr již po zmíněné porážce u Vídně. Nutné westernizaci se vyhýbalo pouze díky své skvělé vojenské historii, která držela západ v opatrnosti. Navíc Západ dobyl oceán a držel islámské země uzavřené ve svém vlastním světě, mezitím co obsazoval zbytek světa. Čas ale plynul a muslimských porážek přibývalo na úkor protivníku ozbrojených západní vědou a technikou.

Stejně jako v Rusku v letech 1699 až 1825 byl v Turecku o století později klasickým nositelem westernizace, a nových revolučních myšlenek, mladý vojenský nebo námořní důstojník, ti na Západě vždy naopak patřili do skupiny, jenž zastávala konzervatismus. Přesto tomu tak nepochybně bylo. Zprvu skupina vytvořená v okolí Petra Velikého, jejíž následovníci se v roce 1825 pokoušeli o neúspěšnou revoluci proti konzervativnímu Mikulášovi I. Takový typický revolucionář pocházel z rodiny bohatého statkáře, který později narukoval, získal vzdělání a po odchodu žil jako rentiér sloužící sociální a politické reformě. V Turecku to bylo v podstatě to stejné, neúspěšný průkopník Selim III. a jeho úspěšnější nástupce Mahmut II. začali jako první s vojenskými reformami. V turecké revoluci roku 1908 byla pak hlavní tažnou silou právě síla mladých důstojníků. Jejich cíl byl jasný, znovuoobnovení ústavy z roku 1876, která byla okamžitě odstavena zpátečnickým Abdulem Hamidem III. Ten se snažil za své absolutistické vlády zbavit všech forem západních liberálních myšlenek pomocí cenzury a kontroly vzdělání. Jedinou výjimkou byli kadeti vzdělávání v profesionálních bojových složkách. Přestože se Abdul Hamid smrtelně bál revoluce, uvědomoval si nutnost modernizace své armády, bez níž by mohl přijít o svou zemi jinou cestou. Přestože se snažil omezit jejich vzdělání pouze na vojenskou profesní hranici, nebyl schopen

izolovat mysl svých důstojníků poté, co jim dovolil naučit se západní jazyky. Tím se sbor vojenských důstojníků stal hrotem kopí západního liberalismu, který v roce 1908 srazil zmíněný despotický režim. Trvalo tak více než sto let, než si Turecko uvědomilo, že civilizace je nedělitelný celek a není možné její části „dávkovat“ po kouskách. Skryté tajemství západní nadřazenosti nespočívalo pouze ve zbraních, drilu a tréninku, a přestože válečnictví vždy patřilo k důležitým částem Západu, musíme započítat mysl a duši tehdejší západní společnosti.

Turci málem doplatili na svou cestu přejímání kultury pouze po „drobečkách“, jejich záchrana přišla po revoluci, potom, co se moci chytil jeden ze zmíněných mladých důstojníků, Mustafa Kemal Atatürk. Po prohře v první světové válce, si Atatürk uvědomil, že pokračováním v dosavadní strategii dojde Turecko fatálnímu konci. Proto se chopil moci a provedl nevídanou konverzi země na západní způsob života. Ve dvacátých letech provedl Kemal možná vůbec nejambicióznější systematický reformní program v dějinách⁴⁶, a to za velmi krátký čas. Téměř jakoby v Evropě proběhla reformace, renesance, francouzská a průmyslová revoluce za dobu života jedné generace. Mezi lety 1922 až 1928 došlo k emancipaci žen, sekularizaci státní správy a nahrazení arabské abecedy latinkou. Změnou v písmu dosáhl velké změny a načrtl tlustou čáru za dosavadní historií. Tyto změny však nebyly zadarmo a doprovázel je fašisticko-nacionální-komunistický režim, který naštěstí nikdy nespádl do žádného jednostranného extrému. V době, kdy Toynbee psal Svět a Západ viděl pokračování Turecké cesty pozitivně, obzvláště po všeobecných volbách roku 1950, které se obešly bez násilí a skončily dohodou dvou stran. Tento fakt vnímal jako „výhru západního ústavního ducha“⁴⁷. Zakořenění parlamentní ústavní vlády je pozoruhodná výhra, zcela jistě příjemnější než pouhé získání technologie. Západ zcela jistě považuje svůj smysl pro poctivou politiku a demokracii za možná vůbec nejvyšší dar, co může předat světu. Na opačné straně pak leží již zmíněný nacionalismus, který se rozšířil v mnoha islámských zemích a způsobil mnoho utrpení, podle autora nešťastný fakt, o to víc pokud si uvědomíme, že podle islámských tradic jsou si všichni muslimové ctnostnými bratry. Toynbee by považoval za politováníhodné, pokud by se arabsky mluvící země rozdělily do na sobě nezávislých národních států podle západního vzoru. Pro rozptýlené menšiny na okrajích islámského světa v tropické Africe, Indii a Číně, které nejsou schopny vytvořit celistvé geografické bloky, by hymna nacionalismu rozhodně nepřinesla nové volání k životu, ale spíše opak. Podobná situace a z ní mnoho nepříjemností nastala v Indii po odchodu britské okupace. Dříve jednotný subkontinent byl rozdělen na dva rozhašteřené státy. Hinduistickou Indickou unii a muslimský Pákistán, jejichž dělicí hranice postavila mnoho obyvatel do „špatné“ země a postavila je před nepříjemnou volbu mezi odchodem ze svých

⁴⁶ S tímto argumentem nemusíme zcela souhlasit. V dané otázce by se dalo srovnávat s Japonskem.

⁴⁷ Arnold J. Toynbee, *World and the West*, New York and London, Oxford university press 1953

domovů, nebo životem pod vládou, která je bude diskriminovat.

4) Indie a Západ

Indická zkušenost se Západem je unikátní. Indie je sama v sobě světem, je samostatnou civilizací stejné velikosti jako západní. Těž je jedinou, která nebyla jen udeřena, ale byla obsazena a dobyta zbraněmi v tak velkém měřítku. Některé části Indie byly pod západní správou téměř dvě stě let. Jde tedy o dost bolestivější a ponižující střet než s ostatními zmiňovanými společnostmi. Kontakty byly častější a hlubší, a celý vztah byl o dost intimnější. Britové ale nebyli první cizí nadvláda indického území. Ještě před vyloďením prvních portugalských námořníků byla velká část země dobyta pozemní invazí Mogulů. Bez tohoto zásahu by se možná Indie ani pod západní nadvládu nedostala. Zánik Mogulské říše za sebou zanechal zásadní otisk na obyvatelstvu. Naučil je například svému způsobu nakládání se zemědělskými výnosy, který díky setrvačnosti běžel i po zániku říše v dobách anarchie osmnáctého století. Stal se indickým zvykem. Právě schopnost přijímat cizí pravidla a obyčeje pomohla Britům upevnit jejich nadvládu. Britští vládcí se rozhodli úmyslně obohatit islámské a hinduistické vzdělání za jejich západní myšlenky svobody, parlamentarismu a ústavní vlády. Indové tyto ideje vřele přijali, což je později vedlo k touze vlastní samostatnosti a vládě podobné té ve Veliké Británii.

Je zajímavé si všimnout, že dnešní vládcí v Pákistánu a Indii navázali na stanovené hranice britskými předchůdci již v roce 1688. Hinduisté jsou poprvé svými pány od počátku prvních útoků muslimů před devíti sty lety. Během úpadku Mogulské říše to vypadalo, že bude okamžitě následovat hinduistické státní zřízení, pod vládou vojenské kasty Maratha. Přestože tato snaha byla neúspěšná kvůli západní intervenci, pod vládou britského zřízení zcela hindská mocenská struktura nezánikla. Z válečných tendencí se získávání moci přesunulo do státní správy a zákona. Indové se rychle učili západní systém vzdělávání, což je hlavní klíč k získávání vlivu v západní společnosti. V tomto ohledu byla přeměna rychlejší než v muslimských zemích. Rovnováha sil se za britského míru převažovala v neprospěch muslimů. Mírovým způsobem bojů o moc se nakonec naučili i indiští muslimové, ale v době rozpadu Britské říše v Indii byli stále ve výrazném oslabení. Z jejich strachu z pohlcení pak vzešlo naléhání na rozdělení Indie do dvou států. Po rozdělení se k vládě dostala část populace ovlivněná západními ideály a výukou. Toynbee doufal v další budoucí spolupráci mezi oběma státy a Západem. Považoval za důležité udržet s Indií vřelý partnerský vztah a udržet ji pod vlivem liberalismu. Obával se připojení ke komunismu, což mohlo vést k zásadnímu narušení rovnováhy ve světě ku prospěchu sovětskému svazu.

Tehdejší kladný vztah mezi Indií a Británií vnímal jako důležitý nadějný bod. Během svých cest po světě se Toynbee často setkal s vlídným přijetím a až překvapivě kladnými vztahy, vezmeme-li v potaz tolik let okupace. Indové snad nevěřili, že Britové dodrží své slovo a odejdou, což vedlo k rychlému obratu z nepřátelství k přátelství. Zrod tohoto konfliktu můžeme vidět v

devadesátých letech devatenáctého století, po reformách v britské správě v Indii. Pokud se podrobněji podíváme na zrod těchto problémů, uvidíme v nich zajímavou ironii. První vlna britských okupantů se chovala podobně jako jejich Mogulští předchůdci. Bezohledně používali svou politickou moc k utlačování a okrádání, zároveň byli lhostejní ke vzájemným společenským vztahům. Během volného času se socializovali s poddanými a vytvářeli tak zdánlivě přátelské vztahy. Pozdější reformátoři britské vlády se odhodlali k vymýcení korupce. Ve vší úspěšnosti se tak zbavili i vznikající důvěrnosti, a stavěli se do pozic samozvaných bohů vládnoucích z vrchu, což vedlo ke vzdalování vzájemných vztahů. To, že dokázala indická společnost přijmout tolik ze západní civilizace je velice pozoruhodné, vezmeme-li v potaz jak je jejich pohled na svět rozdílný. Oproti Islámu nebo Rusku nepochází ani část indické tradice z helenismu nebo židovství.

5) Dálný východ a Západ

Dálný východ má se Západem ještě méně společného kulturního pozadí než hinduistická společnost. Před kontaktem v moderní době najdeme jen pár náznaků společného styku. Můžeme například spatřit střípky řeckého vlivu v umění, které bylo ovšem přivezeno skrze hinduistický svět. Méně zřejmý je i vliv islámu než v případě Indie, ten se mírumilovnou cestou rozšířil na západní okraje Číny. Proto museli vypadat první portugalské průkopníci západní civilizace na březích Číny a Japonska jako obyvatelé jiné planety.

Při prvních kontaktech byly pocity vyvolané v obyvatelích východu smíšené. Zvítězila ovšem vlna odporu a pionýři šestnáctého století byli zapuzeni⁴⁸ zpátky do moře, ze kterého přišli. V této první fázi se pokusila Korea, Čína i Japonsko o cestu izolace. Tento přístup byl možný do devatenáctého století v kterém byl Západ – chybí sloveso, pokud nemá být místo „se“ „je“ na vyšší technologické úrovni, zatímco východní státy zůstaly téměř ve stejném bodě. Zemím dálného východu nezbylo nic jiného než přijmout některé aspekty z napadající kultury. Státy se pokusily z vyzařované kultury přijmout pouze proudy technologie, v čemž od počátku Japonsko bylo šikovnější než Čína. Toto není však jediný rozdíl oproti dřívějšímu střetu. Dříve jsme řekli, že každý aspekt kultury má rozdílnou průraznost a některé je jednodušší absorbovat než jiné. V případě prvního střetu se Západ prezentoval skrze náboženství, jenž představuje zásadní zásah do duševního celku kultury. Pro takový paprsek je velmi obtížné proniknout do vnitřku cizího tělesa, naproti tomu technologie pracující na úrovni běžného života se dá zdánlivě přijmout bezbolestně. Státníci východních zemí se tedy stali obětí podobného omylu jako první reformátoři v Osmanské říši. Dá se předpokládat, že pokud by si rizika uvědomovali, zachovali by se stejně vzhledem k tomu, že alternativou by byl zánik pod zbraněmi Západu, jako tomu bylo u společností v Americe.

Odpoutání Západu od náboženství mělo zásadní dopad na to, jak je světem vnímán. V šestnáctém století Západ přicházel s fanatickým duchem, který vyvolával v zemích dálného východu strach. Tato technologie „vystřelená“ do světa přinesla ve dvacátém století nová rizika, byla chycena Rusy a spojena s komunismem. Při kolizi v Číně tento nový směr přinesl východisko z tragických pokusů Kuomintangu vládnout Číně „západním“ způsobem.

Ve XII. svazku se Toynbee po několika letech znovu vrací k tehdejšímu konfliktu mezi komunismem a liberalismem. Kde znovu výrazně podtrhuje stejné místo vzniku obou směrů. V roce 1961 lidstvo uvažovalo, která z těchto dvou cest bude tou zásadní ve vytvoření ekumenické civilizace, v tomto roce vypadala volba mezi těmito dvěma alternativami, jako vůbec tou nejdůležitější na světě. Vzhledem k tomu, že komunismus i liberalismus jsou produktem moderní

⁴⁸ Mluvit o zapuzení je možná v některých případech příliš slabé slovo. Například v Japonsku šlo o velmi násilné vypuzování křesťanů.

západní společnost, dá se předpokládat, že rozdíl mezi nimi se bude postupně smazávat, až se ideologický spor z roku 1961 stane sto let později pouze akademickou záležitostí.⁴⁹

⁴⁹ J. Toynbee, *Study of History XII. Reconsiderations*, Oxford University Press 1961 str. 546

III. Revize civilizací z pohledu XII. svazku

V letech 1958 a 1959 zmíněný výčet civilizací musel projít revizí, z důvodu nových historických fakt a jako reakce na kritiku Toynbeeho metody.⁵⁰ Hlavní body kritiky shrnuje do 5ti bodů. Prvním je, že k identifikaci civilizací nepoužívá jednotná kritéria. V některých příkladech jde o materiální kulturu, náboženství v některých rase. Druhá vlna kritiky se shoduje v tom, že identifikace a rozdělení civilizací je subjektivní. Za třetí se mu prý nepovedlo správně rozdělovat hlavní civilizace od sekundárních nebo periferních. Za čtvrté jeho seznam *arrested* civilizací⁵¹ je neúplný. Což prý platí i pro jeho seznam *aboritive* civilizací.

Metoda použitá k identifikaci civilizací, je založena na tom, že vzal jeden z příkladů jako model a aplikoval ho ke zbytku problematiky. Tuto metodu považuje za objektivní ve dvou směrech. Za prvé považuje důležité to, že nešlo o imaginární situace, ale použil existující část historie a použil ji systematicky a konzistentně. Použitý model byl vzájemný vztah mezi Helénskou a západní civilizací, jejich *rodičovské* propojení prostřednictvím společného křesťanství. Přiznává, že tento krok je subjektivní, ale zároveň se z něho nedokáže řádně odpoutat, jelikož je vzdělán prostřednictvím řeckých a latinských klasiků.⁵² K tomuto tématu se více věnuje v VI. kapitole XII. svazku, kde se pokouší o rekonstrukci alternativních modelů z pohledu jiných civilizací. Při bližším průzkumu vztahu *affiliation-apparentation*, zjišťuje podcenění některých dalších vlivů. Uznává podcenění počtu civilizací, ke kterým se některé případy vztahují. Například Západ není odvozen pouze od helénské společnosti ale i židovské skrze křesťanství.⁵³ Celkově pak přehodnocuje další vztahy a zjišťuje, že i další civilizace jsou *potomky* více civilizací.

Další subjektivní element v identifikaci a rozdělení civilizací je těžší opravit jelikož, není importován jeho vůlí, ale je součástí samotné podstaty fenoménu.⁵⁴ Jde o koncept *affiliation*, který odvodil od situace mezi západní a helénskou civilizací. Přestože našel mnoho případů, kde se stejný vzor opakoval, ale někdy pouze jen částečně nebo slabě. V takových případech se dá polemizovat o tom zda je přechod opravdu vznikem nové civilizace nebo jde pouze o další nadcházející kapitolu dané společnosti.

Další kritika jejíž základ je jeho zacházení s civilizacemi jako „filozoficky ekvivalentními“. Rozdělovat je na „hlavní“ a „vedlejší“ vnímá pouze jako další možnost pro vznik subjektivního hodnocení. Obzvláště pak pokud jde o civilizace objevené archeology a neexistuje o nich dostatek primárních zdrojů. Také je větší prostor pro chyby u civilizacích o kterých nemá výzkumník tolik

⁵⁰ J. Toynbee, *Study of History XII. Reconsiderations*, Oxford University Press 1961 str. 547

⁵¹ Eskymácká, Nomádké, Osmanská a starověká Sparta

⁵² tamtéž. str. 548

⁵³ Této chyby si byl vědom již při psaní Světa a Západu. Kde právě skrze židovství do jedné rodiny spojuje částečně Islámskou, Západní a východní křesťanstvo pod jednu střechu.

⁵⁴ J. Toynbee, *Study of History XII. Reconsiderations*, Oxford University Press 1961 str. 549

informací nebo je jich součástí a měl by tendence jim „nadřazovat“. Nabízí však rozdělení na hlavní a satelitní civilizace, jejichž důležitost je však ekvivalentní. Takové rozdělení můžeme aplikovat za případu, že v řetězci vývoje společenských sfér se objevují aspekty, které evidentně patří k jiné civilizaci. Nalezení a klasifikace takového případu je velmi obtížné odlišit od pouhé provinční variace.

Čtvrtou kritiku ohledně výčtu *arrested* civilizací považuje za oprávněnou.⁵⁵ „Měl jsem se vyhnout této kritice a použít frázi „případy zakrnění“ namísto „zakrnělé civilizace“⁵⁶ Mezi civilizace vlastně patří jenom nomádská, a to jako satelitní. Sparta a Osmané jsou pouze komunitou v rámci většího celku. Eskymáci pak patří mezi před-civilizační společnosti. Jejich kultura je vysoká, ale nedosahuje civilizační úrovně. Vidí zde tedy problémy ve své klasifikaci. Dalo by se mluvit o všech zakrnělých společnostech na před civilizační úrovni jako jedné skupině. Stejně tak kdyby chtěl zahrnout všechny podobné případy zmíněných Osmanů a Sparty. Musel by mluvit o všech civilizacích nacházejících se ve fázi universálního státu, která (jak již bylo dříve zmíněno) představuje poslední snahu společnosti se udržet prostřednictvím dominantní vládnoucí menšiny, jejíž hlavní charakteristikou je právě tíhnutí k minulosti a „zakrnělost“. Takovýmto označením by však zastínil jejich předcházející dlouholetý smysl a kvality. Proto by raději od fenoménu „zakrnělých“ civilizací odstoupil. Tím však nepřestává tvrdit, že je důležitou součástí lidských záležitostí.

Ke kritickým poznámkám o druhém seznamu také přiznává svou neúplnost a upravuje formulaci definice pro tyto *abortive* civilizace. Daly by se definovat tím, že členové této společnosti nebyly schopni naplnit určitou roli (překonat překážku), ale jsou zastoupeni ve své činnosti příslušníky nějaké jiné civilizace, která je úspěšná. Po takové události se společnosti prolnou a prvně zmíněná zcela zmizí nebo zůstane pouze jako slabý odkaz v okrajích té druhé.

Ohledně změn z důvodů archeologických nálezů se zmíním pouze krátce. Důležité je říci, že autor si uvědomoval jak zásadně se můžou naše představy o minulosti stále měnit i v základech jako je geografické rozložení. Některé představy o velikostech společností se zvětšili z důvodu nových nálezů, nebo zmenšili díky lepšímu porozumění a vymezení jejich sousedů. Největší změny před napsáním XII. svazku se týkaly egejského a středoamerického světa. Z tohoto důvodu mění označení minojské civilizace na egejskou a mayskou na středoamerickou. V některých případech nové objevy změnili náhled na události ohledně jejich rozpadu a kontinuity. Jako například interpretace Osiriského náboženství, jež mělo revoluční charakter, vznikající v proletariátu. Čímž se představa o konci egyptské civilizace více přibližuje Toynbeeho strukturám.

⁵⁵ tamtéž str. 553

⁵⁶ přesný překlad, tamtéž str. 553

Popsané změny nám tak dávají šanci vypsát nový seznam civilizací. Tentokrát jej rozdělím podle skupin.

I. Plně rozvinuté společnosti

A. Nezávislé civilizace, s nikým příbuzné

Středoamerická
Andská

Civilizace nevztahující se k žádným předkům

Sumero-akadská
Egyptská
Egejská
Indus⁵⁷
Sinická

Civilizace odvozené v první vlně

Syrská (z Sumero-akadské, Egyptské, Egejské a Chetitské)
Helénská (z Egejské)
Indická (z Indus)

Civilizace odvozené v druhé vlně (všechny jsou odvozené z helénské a syrské společností)

Ortodoxní křesťanstvo
Západní
Islámská

B. Satelitní civilizace⁵⁸

Íránská
Korejská
Japonská
Vietnamská
Ruská (zprvu satelitem východního křesťanství, poté Západu)

II. Abortive civilizace

První Syrská	(zastíněna Egyptskou civilizací)
Nestoriánští křesťané	(zastíněna islámskou civilizací)
Monofyzitští křesťané	(zastíněni islámskou civilizací)
Křesťané vzdáleného západu	(zastíněni Západem)
Skandinávská	(zastíněna Západem)

⁵⁷ Odvozeno od řeky Indus. Dnes se často označuje za civilizaci Harappskou.

⁵⁸ Záměrně se vyhýbám několika americkým společnostem, jež nejsou pro tuto práci důležité.

Závěr

V předložené práci jsem se snažil uchopit několik základních pojmů velkého historika a filozofa Arnolda J. Toynbee. Bohužel k úplnému pochopení a přednesení autorova díla není formát podobné práce ani zdaleka dostačující. Snažil jsem se alespoň uchopit jeho základní chápání dějin prostřednictvím konceptu civilizací. Je důležité si uvědomit, že jeho systémy nejsou zcela historického charakteru. Převádění jeho koncepcí na všechny historické události může být velmi problematické, převážně pak pokud bychom se pokoušeli provádět vize budoucnosti. Sám Toynbee se částečně tohoto „hříchu“ dopouštěl, za což byl valně kritizován holandským historikem Pietrem Geylem.⁵⁹ S jeho kritikou sice nemusíme plně souhlasit ale faktem je, že pozdější Toynbeeho inklinace k náboženským vizím se mi zdají nadhodnocené. K výčtu civilizací, které v průběhu svých prací Toynbee uvádí by se také dala věnovat určitá skepse, zcela jistě by znovu po dalších padesáti letech byla možná revize. Domnívám se však, že výčet civilizací není ani zdaleka to nejcennější co studium dějin nabízí.

Co se týká představ o průběhu života civilizací, je důležité zopakovat návaznost na Spenglera, kterého považuje Toynbee za svého předchůdce. Přestože Toynbee nachází mnoho případů opakování v civilizačních procesech, sám se zdržuje názoru jeho danosti pro naši dnešní společnost. Snad nevyvratitelnou zásluhou je rozpracování „challenge and response“. Motiv jež se dá dohledat až ve starém zákoně. Jehož vyměření a příklady uvedené ve druhém svazku studia dějin by si zasloužili svou vlastní práci podobného charakteru.

Možná nejobdivuhodnější schopnost Arnolda Toynbeeho vidím v jeho srovnávání událostí, které se zdají na první pohled naprosto vzdálené. Toto umění se mi doufám podařilo aspoň částečně ukázat na příkladech spojených se západní civilizací. Tuto srovnávající studii střetů považuji za velmi poučnou a rozšiřující obzory ohledně stále aktuálních problémech světa. Samozřejmě je k ní důležité přistupovat s odstupem let, které uplynuly a vědomím toho, že byla vytvořena převážně za cílem informovat tehdejší široké publikum o situaci se Sovětským svazem.

Moc dobře si uvědomuji, že tato práce má spousty nedokonalostí a možností pro rozšíření a nová bádání. Upřímně doufám, že ve svém životě budu mít ještě příležitost s Toynbeeho učením pracovat a vrátit se tak k jeho „okouzlující“ četbě.

⁵⁹ Pieter Geyl ho nazývá ve své kritické práci „debates with historians“ prorokem.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Arnold J. Toynbee, Acquaintances, Oxford University Press 1967

Arnold J. Toynbee, Study of History I., Introduction The Geneses of Civilizations, Oxford University Press 1934

Arnold J. Toynbee, Study of History VIII. Heroic Ages, Contacts between Civilizations in space (Encounters between Contemporaries), Oxford University Press 1954

Arnold J. Toynbee, Study of History IX., Contacts between Civilizations in time (Renaissances) Law and freedom in History, The Prospects of Western civilization, Oxford University Press 1954

Arnold J. Toynbee, Study of History XII., Reconsiderations, Oxford University Press 1961

D.C Somervell, A study of History by Arnold J. Toynbee, Abridgment of volumes I-IV , New York 1946, Oxford University Press, inc.

D.C Somervell, A study of History by Arnold J. Toynbee, Abridgment of volumes VII-X , New York 1957, Oxford University Press, inc.

Krejčí Jaroslav, Lidský úděl a jeho proměnlivá tvář. Praha: Karolinum 1996

Krishan Kumar, The Return of Civilization - and of Arnold Toynbee?, University of Virginia

Patočka, Jan. 1996. „Nadcivilizace a její vnitřní konflikt.“ Pp. 243-303 in Jan Patočka. Sebrané spisy Jana Patočky, Svazek 1: Péče o duši I. Praha: Oikoymenh.

Pieter Geyl, Debates with historians, Meridian Books, Inc. New York 1958

Pieter Geyl, Toynbee 's Answer, N.V. NOORD.HOLLANDSCHE UITGEVERS MAATSCHAPPIJ AMSTERDAM 1961

William H. McNeil, Arnold J. Toynbee a Life, Oxford university Press 1989